

I.

A LIBERALIZMUS.

— *Dr. Gratz Gusztáv expozéja.* —

A midőn hozzálátok ama reám rótt feladat megoldásához, hogy Önök előtt a liberalizmus rendszerét képviseljem s megvédjem az ellene körülben felmerülő támadásokkal szemben, nagyon is érzem azokat a nehézségeket, melyekkel meg kell küzdenem. Tudom, hogy a liberalizmus csillaga széles e világon letűnt s elvesztette régi varázserejét. A miért száz év előtt emberhekatombákat áldoztak, abban most, néhány évtizeddel az elért diadal után, hibát hiba mellett találunk, a mi nagyapáinknak majdnem elérhetlen célként lebegett szemük előtt, azt már-már kiindulási pontul is alig akarjuk elfogadni, a mi egykor tökéletesnek tűnt fel a legmagasabb szellemek előtt, azt ma a legapróbbak is foltozgatni akarják. Nyíltan beszélnek mindenütt a liberalizmus csődjéről, az igazán szabadelvű pártok egész Európában visszafejlődésben vannak és két front ellen lévén kénytelenek küzdeni, mind szűkebb és szűkebb körökre szorulnak, helyükbe pedig új eszmék, új irányok lépnek. A helyzet kétségkívül nem hálás arra nézve, ki ma a liberalizmus védelmére vállalkozik és — bocsássák meg — engem is némileg bátortalanná tesz, már pedig egy küzdő, ki a győzelemben kételkedik, majdnem legyőzött számba megy.

Az a szomorú fejlődési folyamat, melyet az imént vázoltam, kétségtelenül nem új az eszmék történetében. Egy kis argonauta-csapat elindul valahol az aranygyapjú felkeresésére és meghódítására. És ha végre hosszú fáradtságos út után elérkezett a harca színhelyére, ha ott az eke elé fogott tüzes lehelletű bikával felszántotta az ugart és megküzdött a sárkány-

fogakból kikelt ellenségek ezreivel; ha biztonságba helyezte azt, a miért életét tette kockára, akkor attól a pillanattól kezdve a diadal jutalma elveszíti számára egész értékét. Az aranygyapjú sem hoz senkinek boldogságot, küzdeni érte szebb volt mint élni vele, végre elássák valahová, hol feledésbe megy és az argonauták *ivadékai* már más czelokért küzdenek. Ilyen természetű volt a liberalizmus aranygyapjáért folytatott harc is. A míg akadályokba ütközött, egy világot volt képes megmozgatni, mihelyt meghozta azt a szabadságot, melyet meghozhatott, csalódást szült. De azért ez a szabadság, melyet a liberalizmus küzdött ki számunkra, most is megvan, ha nem is érezzük többé naponta értékes voltát. Úgy vagyunk vele mint a férjek, kik ha hosszasan egy háztartásban élnek azzal, kit ifjúkorukban ideálként tiszteltek, lassankint észreveszik, hogy választottjuk csak képzeletükben volt az abszolút tökéletesség, valójában azonban nem az, s tán eljön az az idő is, mikor hitveseik előnyei iránt válnak vakokká s csakis hibáikat érzik. Körülbelül ilyen a liberalizmushoz való viszonyunk is. Pár évtizede, hogy Európa összeházasodott vele, de a házasság után nagyon hamar új eszményképek után kezdett szaladgálni, ma pedig már mindenfelől csak a hibákat vetik szemére, elfelejtván a jót, mit magával hozott.

A kérdés, a melyre már most ily körülmények között meg kell felelnem, az lesz: betöltötte-e a liberalizmus teljesen feladatát vagy alkalmas-e arra, hogy tovább is küzdjünk érte; nyújtott-e nekünk már mindent, a mit csak nyújthatott, vagy remélhetünk még valamit tőle, befejezte-e világtörténeti szerepét, vagy várnak-e reá még új feladatok?

I. A liberalizmus történelmi fejlődése.

Mielőtt azonban e kérdésekre megfelelnénk, meg kell állapodnunk abban, mi voltaképen a liberalizmus? E tekintetben a fogalmak igen zavarosak, a mi természetes is, mert a liberalizmus etikettejét igen gyakran használták fel kivált praktikus politikusok mindenfelé arra, hogy különböző, épen nem liberális dugárukat csempészszenek a közéletbe. Ma már ott tartunk, hogy röviddel ezelőtt egy előkelő állásban levő professzor vallotta be, — épen egy a mi Társaságunk ellen folytatott polémiában, — hogy ő a liberalizmusról a Brockhaus-

Lexikonból csak annyit tud, hogy az egy spanyol politikai párt volt, mely a múlt század első felében az u. n. servilis párttal küzdött a hatalomért. Viszont mások, — ugyancsak a liberalizmus ellenségei, — a liberális eszméket azonosítják a legridegebb manchesterizmussal, a mi körülbelül annyira jogosult, mintha egy magát klerikálisnak valló tudóst azzal vádolnék, hogy ő el akarja égetni az eretnekeket. De viszont a magukat liberálisnak valló államférfiak és politikusok is hozzájárultak a fogalomzavar növeléséhez, így voltak és vannak, kik a liberalizmust a progresszív törekvésekkel azonosították, a melyekkel a történeti fejlődés egy bizonyos stádiumában kétségtelenül azonos volt, kik tehát minden reformmozgalmat liberálisnak kereszteltek, holott ez csak némileg jogosult, mert minden liberális irány progresszív ugyan, de nem minden progresszív irány liberális. Voltak ismét mások, kik a liberalizmust a demokratikus törekvésekben keresték és minden demokráciát a liberalizmus megtestesülésének vettek, holott itt ismét úgy áll a dolog, hogy minden igazi liberalizmus egyúttal demokratikus is, de nem minden demokrácia liberális, a mint ezt, — hogy egyebet ne említsek — a szociáldemokráciának már elnevezése is bizonyítja. Hogy megértsük és körülhatárolhassuk, mi a liberalizmus, be kell állítanunk a liberális eszméket abba a történeti fejlődési folyamatba, melynek egy részét alkotják, mert bizonynyal csak azokat az eszméket vonhatjuk a liberalizmus körébe, a melyeket a tisztultabb tudományos és politikai közzelfogás az idők folyamán azonosított vele.

A liberalizmus alapjában véve nem volt egy elméletileg kieszelt rendszer, mely az emberiséget megragadta és a melyet elvi előnyeivel fogva akartak azután a gyakorlatba átültetni, hanem keletkezett bizonyos kulturális és gazdasági tényezők eredményeként, melyek új szellemet teremtettek meg az egész világon. Előbb csak negatív természetű volt, lerombolván a régi bálványokat, pozitív rendszerré csak később alakult ki. Történelmileg véve a liberális törekvések oda irányultak, hogy szétverjék azokat a hatalmas békókat, melyekkel az abszolutisztikus rendszerek lekötve tartották az emberiséget. Nincs időnk arra, hogy az abszolutisztikus eszmék eredetét itt behatóbban kutassuk. Gyökerek kétségtelenül a fizikailag erősebb túlsúlyában keresendő. Stabilizált, mintegy megkövesített ökológiával van dolgunk. Azok, kik egy adott időben az erősebbek voltak, minek bebizonyítására a középkor háborúiban széles

terük nyílt, ezen túlsúlyokat maguknak s utódaiknak oly pillanatokban, melyek erre alkalmasak voltak, állandósították, intézményileg biztosították, mire médiumul az ingatlan vagyron szerzése kínálkozott. Ennek következménye volt, hogy erőjük *növekedett*, mert a mi addig egy ember kezének súlyához volt kötve, bizonyos tekintetben a közfelfogásnak védelme alá helyeztetett, de *állandósult* is, úgy hogy a túlsúly apáról fiúra szállt, tekintet nélkül arra, hogy a fiúk s unokák saját erejükből a túlsúlyt fenn tudták volna e tartani, vagy nem. A hosszabb időn át fennálló intézményeknek megvan az a hatásuk, hogy megalkuszunk velük, s így ezek a mesterségesen megkonstruált abszolutisztikus intézmények is a végén egész természeteseknek és nélkülözhetleneknek tűntek fel. Pedig ez, intézmények szörnyű súlyukkal majdnem agyonnyomták azokat, kik nem tartoztak az uralkodó osztályhoz. Az abszolutisztikus rendszer nem ismert el emberi jogokat és a jogokat, hol ilyeneket saját érdekében statuált isteni eredetből vagy a múltból vezette le, tehát nem ismert jogegyenlőséget. Ennek folyománya volt, hogy nem túlságos skrupulozitással örködött az egyesek szabadsága felett, ezt csak annyiban ismervén el, a mennyiben ez saját érdekében állott, tehát *az egyéni szabadság ellen* irányult. Az abszolutizmus továbbá, hogy az egyéneket gazdaságilag függőségben tarthassa, azt az elvet állította fel, hogy a kis emberek jóllétéről a nagyoknak és hatalmasoknak kell gondoskodni, mert ők rendelkeznek erre a megfelelő erővel, (melyeket igen ritkán használtak fel ily célból), s ezért az abszolutizmus a gazdaság terén a szabad versenyt elfojtotta és helyébe egy bizonyos, a hatalmasok jóindulatára épített patriarchalizmust léptetett, tehát a *gazdasági szabadság ellen* is irányult. Az abszolutizmus, hogy saját fenmaradását biztosítsa, a hatalmat erősen központosította, hogy annál könnyebben egy kézben tarthassa, s e célból úgyszólván kibérelte a katonai és polgári államhivatalokat az uralkodó osztály részére, melynek érdekei az abszolutizmus fenmaradásával párhuzamosan haladtak, tehát *antidemokratikus* is volt. Az abszolutizmus, mint minden mesterségesen megkonstruált rendszer, félt attól, hogy egyes intézményeit megbolygassa, mert ezáltal az intézmények egyensúlya megbillenhetett volna, és azért konzervatív, *antiprogresszív* is volt. Végül az abszolutizmus, egy központnak fejlesztésére irányítván minden figyelmét, melynek tekintélye a többi államoknak elismerteté-

gétől függött, szükségszerűleg támadó jelleggel birt kifelé, annál inkább, mivel a külháborúk nagy vér- és pénzáldozatait óriásilag túlnyomó részében nem az uralkodó osztály viselte, és azért agresszív, hogy egy újabb szóval éljek, *imperialisztikus* jellegű volt. Ezek az alapsajátságok csak részleteikben változtak az u. n. felvilágosodott abszolutizmus korában is és a mai valójában konzervatív pártok — pl. Németországban — ma is ezen államfelfogás még fenttartható, meglehetősen apró roncsaiból igyekeznek maguknak tudatosan kiformálni egy modernebb, legfelsőbb osztály javára szolgáló állami felfogást.

Ennek az abszolutisztikus felfogásnak üzent harcot a liberalizmus még pedig, ismét történetileg véve egy másik osztály, a középosztály érdekében. A liberális irány megerősödésének előfeltétele volt ennek a középosztálynak szellemi fellendülése, mely felkeltette azt a tudatot, mily méltatlan dolog, egyszerű eszközévé válni mások érdekeinek, de előfeltétele volt különösen a középosztály gazdasági megerősödése. Az életviszonyok megváltoztak és a fizikai túlsúly helyett a gazdasági túlsúly jutott nagyobb jelentőségre. Maguk a háborúk, melyekben a fizikai túlsúly oly soká a döntő szerepet játszotta és a melyekben megalakult a régi rend, mindinkább váltak függőkke gazdasági momentumoktól s mivel az uralkodó osztály gazdaságilag hanyatlott, a középosztály pedig ugyanolyan arányban megerősödött, magában abban, mi az abszolutisztikus rendszert megalapította, az erők nyers mérkőzésében a gazdasági erők léptek a fizikai erők helyébe, így megindult a harcz az abszolutizmus ellen, még pedig, mivel az abszolutizmusnak a változott viszonyok között legérezhetőbb hátrányát a szabadság hiánya képezte, a szabadság a liberalizmus jegyében. De a történelmi fejlődés folyamán ismét nem a tiszta eszmék győzedelmeskedtek, mert azok, kik az adott viszonyok közt a legerősebbek voltak, a középosztály, ismét intézményileg igyekeztek jogaikat biztosítani, hogy ezzel túlsúlyukat erősítsék és állandósítsák. A középosztály így kiküzdötte az ember létjogainak elismerését és alaptörvényekben biztosította ezeket, különösen a személyi sérthetlenséget, szabad mozgást és a vélemény szabadságot. Kiküzdötte a gazdasági szabadság elismerését (itt természetesen csak nagyjában beszélünk), mivel a gazdaságilag erősek érdekei éppen a teljes szabadság mellett érvényesülhettek legjobban a gazdaságilag gyengéekkel szemben, és egyidejűleg biztosította a gazdasági túlsúlynak az egyeseknél

való megmaradását, mire a nagy ingó vagyonok, a tőke ép oly alkalmas médiumul kínálkoztak, mint az abszolutisztikus korokban a címek és rangok, melyek a régi privilegizált osztályt illették, a velük járó földbirtokokkal. Fölállította és kiegészítette a jogegyenlőség elvét, hogy magát a hatalmon levők túlkapásai ellen megvédhesse, de itt meg is állt és az egyenlőség nagy eszményét pusztá jogegyenlőséggé zsugorította össze, mert az elv minden kiterjesztése, bármennyire hangoztatták szükségét, a középosztály érdekeibe ütközött volna. A hatalmat decentralizálta s demokratikus alapokra fektette, hogy szintén befolyása legyen rá, és hogy az ellene ne legyen fordítható, a törvényhozást, a bíraskodást és a közigazgatást megnyitotta saját tagjainak, sőt igyekezett azt választási alapon szervezni. A haladástól kevésbbé kellett félnie, mint a sokkal mestersegebb s merevebb abszolutisztikus rendszernek s azért az intézmények ujjaalakításától nem tartott. Végül pedig határozottan békésebb jellegű volt, mind az abszolutizmus, mert a háborúkért a pénz és véráldozatokat nagyrészt saját magának kellett viselnie. Körülbelül ezek voltak a középosztály törekvéseinek céljai és ezekből szűrődik le az, a mit liberalizmusnak nevezünk. Látjuk tehát, hogy ez a liberalizmus a maga tisztaságában nem valósulhatott meg, hanem összeforrt a középosztály érdekpolitikájával és ebből erednek a praktikus liberalizmus legsúlyosabb hibái, oly hibák, melyek gyakran magát a liberális eszményt sértették.

A fejlődés nem állt meg ezen a ponton. Az, a mit a liberalizmus címén megvalósítottak, megint csak egy osztály érdekében történt, a középosztály érdekében. S azért utóbb ismét be kellett következnie annak, mit a liberalizmus megszületésénél láttunk, csakhogy most nem a középosztály volt a támadó, hanem a legalsóbb osztály, a munkásosztály, a középosztály pedig a megtámadott lett. Az alsóbb osztály szellemileg felvilágosodott, érezte, hogy nem játszsza azt a szerepet, mely őt a társadalomban megilletné, hogy munkája gyümölcseinek nagy részét nem ő élvezi. De egyúttal gazdaságilag is nőtt jelentősége és ereje, kivált miután a gazdasági szabadság korában és annak behatása alatt a nagyipar kezdett kialakulni és megindult a szocziálista mozgalom. Ha a liberalizmus a szabadság zászlájával vonult harczba, a szocziálisták az egyenlőség jelszavát írták lobogójukra, — két eszme, mely oly viszonyban áll egymással, mint a nap és hold — mihelyt

az egyik előbukkan, a másiknak kell eltűnnie, mert teljes szabadság mellett az emberek sohasem lesznek egyenlők és teljes egyenlőségben soha nem lehet őket tartani, ha teljes szabadságot adunk nekik. Ezért a szocializmus eltérőleg a liberalizmusnak egyéni szabadságra való törekvéseitől, ismét az állami hatalom erősítésére fektette a fő súlyt, csakhogy nem egyeseknek kezébe adta azt, de demokratikus alapon az egész nép számára akarja megtartani. A liberalizmustól, mely defenzívába szorult és azért kezdett arra törekedni, hogy konzerváljon, a helyett, hogy a haladást tűzte volna ki céljául, mert a szocializmus vette át a progresszív irányt, melytől a középosztály annál féltékenyebben húzódott vissza, minél erősebb támadásokkal lépett fel vele szemben a munkásosztály. Ugyanezt látjuk demokratikus törekvések terén is. A jogegyenlőség elvét a szocializmus átvette a liberalizmustól, de felfedezte, hogy ez elv kiépítése közben számos hiba csúszott be a középosztály, a vagyonosok érdekében, melynek kiküszöbölését tűzi ki céljául. A hol a liberalizmus következetes nem volt, mint például az imperialisztikus tendenciák megtűrésében, ott a szocializmus teljes erélyvel lép fel támadólag. Mindezekben a szocializmus voltaképpen a liberalizmus talaján marad és azt követeli, a mit a valódi liberalizmus is mindig követelt. Ellenben teljesen elveti a szocializmus a gazdasági szabadság elvét, mely csak a gazdaságilag erősnek kedvez.

Az utójára említett pont kivételével a szocializmus és a liberalizmus elméletileg érintkezik. Elvi ellentét köztük nincs, mivel az ellentétek csak abból alakultak ki, hogy a liberalizmus történetileg a középosztály által saját érdekei céljából szerveztetett, a szocializmus pedig a munkásosztály által saját érdekeiből kiindulólag. Az osztályérdektől megtisztult liberalizmus — és csak ez valódi — nem támaszthat kifogást az ellen, mit a szocialisták a jelen liberális pártoknak antidemokratikus, antiprogresszív hajlamaiban, a jogegyenlőség nem teljes kiépítése ellen, vagy az imperialisztikus tendenciák ellen felhoz. Itt a szocializmus csak a liberalizmus mulasztásait, elveinek téves alkalmazását ostorozza és e téren könnyű lesz a liberalizmusnak oly formát adni, mely a szocializmus szempontjából is kielégítő. Az ütköző pont a szabadság, kivált a gazdasági szabadság kérdésében rejlik és e pontban kell a liberális szociális rendszert egymással összehasonlítani.

2. Liberalizmus és szocializmus.

Egyik igen tisztelt barátomnak lesz feladata, a szocializmus rendszerét kifejteni, nekem pár általános megjegyzéssel lehet csak vázolnom céljait. A szocializmus, mely mint láttuk, főleg a gazdasági szabadság kérdésében tér el a liberalizmustól, lényegében véve céljául tűzte ki, hogy a semmi más által, mint a szabad verseny által szabályozott magántermelés helyébe oly termelést léptessen, mely a társadalom tagjainak közös kollektív tulajdonává teszi az összes termelési eszközöket és ennek alapján a nemzeti munka egységes organizációját viszi keresztül. Ezt az organizációt az állam vezetné, melynek ennél fogva nagy központi hatalommal kellene rendelkeznie. Ez a hatalom az egyesek gazdasági tevékenységébe avatkoznék be, igen kényelmetlenül, tehát éppen abba, a mi az emberi életnek legfőbb tartalmát adja meg, naponta érezhető nyomás formájában érvényesülne és jelentékeny mértékben korlátozná azt, a mi egyéni szabadságukhoz hozzátartozik és mely egyéni szabadság mindnyájunkra nézve becses, nemcsak, mert magát a szabadságot szeretjük, de azért is, mert minden a központi hatalomra, a tekintélyre fektetett rendszer eddig számos inkonvenienziával járt. A különbség az abszolutizmus és szocializmus közt a polgár helyzete szempontjából csak az volna, hogy nem a privilegizált felső százezer önkényesen, de az alsóbb néposztályok milliói törvényesen gyakorolnák a nyomást. Elég nagy különbség, elismerem, de a nyomás érzete szempontjából mégis csekély. Mindenütt, hol a tekintélyhez folyamodunk, hogy a polgárok tevékenységét szabályozzuk vagy irányítsuk, kétségtelen, hogy az engedelmességre tartozóknak egész élete, úgyszólván restringálva, korlátozva van, mert legfontosabb létérdekeikben idegen akarattól függenek. Ugyanakkor meg van a veszély arra is, hogy azok, kiknek a tömegek ezt az erős központi hatalmat kezükbe adják, visszaélnek vele és azzal a hatalommal, melyeket esetleg csak demagógikus képességeikkel vagy egyéb ügyességükkel megszerettek, így az egyik oldalon az élet össze lesz szorítva, részben a hatalom által, részben azáltal, hogy az egyesek, kiknek önálló kezdeményezésre kevés alkalmuk fog nyílani, elernyednek, másfelől pedig félő, hogy egyesek az élvezett előnyöket jogtalanul kiterjesztik a többiek rovására. Ehhez járul, hogy minden a tekintélyen alapuló rendszerben az egyénnek meg van nehezítve, hogy önmagától, belső vágyainak megfelelőleg fejlődjék, mert

a jók felelőssége annyira összekeveredik a rosszak felelősségével, hogy azok nem nyernek jutalmat a jóért, a mit tesznek, ezek nem szenvednek büntetést a rosszért, a mit elkövetnek. Javulás az emberek életében csak általános javulás esetében állhatna be, mindenki tehát kénytelen volna erre várni és önmaga, saját erejéből, nem segíthetne magán. Ha mégis törekednék arra, folytonos czívódásoknak kellene bekövetkezniök az egymáshoz túlszoros kapcsolatokkal összefűzött egyének között, kik cselekvési és gondolkozási függetlenségünkben is korlátozva vannak. A legnyugodtabb, belviszályoktól legkevésbé zaklatott társadalmak eddig mindig azok voltak, melyekben a szabadságnak a legtöbb tere nyílt, mert ezekben az egyes tekintélyvel felruházott vagy fel nem ruházott egyének gyöngeségeinek legkevésbé káros hatásuk van. Következésképpen kifejtve, a szociális állam a nagy tömegek zsarnoksága volna, melyet első sorban a kiválóbbak éreznének, kiknek rovására a gyengébbek és tehetetlenebbek jobban élhetnének, tehát ismét egy osztály élvezne érdemtelenül előnyöket a többiek felett, de éreznék a nyomást magának a tömegnek egyes tagjai is, kik egyenkint semmik sem volnának és kik a majoritás rabszolgáivá lennének magánviszonyaikban is.

Mindezen alapnál fogva a szocialista elv, a szociális állam teljes kiépítése, nem növelné az emberi jóllétet és boldogságot, sőt valószínű, hogy nagymértékben csökkentené. Az egyoldalú és túlmessze vitt liberalizmus hibái elkerülhetők volnának, de helyettük ugyanannyi más súlyos baj nehezednék az emberiségre. Fel kell tehát merülnie annak a kérdésnek, hogy a liberalizmus és a szocializmus által egyaránt okozott nagy bajokat miként lehetne jóvá tenni? A merev liberalizmus és a tiszta szocializmus egyaránt sértők és bántók, az egyik, mert az egyenlőség vágyára nincs kellő gond, a másik, mert a szabadságszeretetet sérti. A kérdés csak az, melyikből lehet kellemebb, az emberiség jóllétét és haladását jobban biztosító rendszert kovácsolni. Itt döntő szempont lesz, hogy a szocializmusnak már *alapelve*, a gazdasági tevékenységnek az államra való ruházása sérti az emberiség egyik legelevenebb ösztönét, a szabadságszeretetet, míg a liberalizmus csak *túlmerev alkalmazásánál* fogva sérti az egyenlőségre való vágyát. Ez tehát a liberalizmus javára szól. Ha a történelmileg kifejlődött liberalizmus hibáit a liberalizmusban el tudjuk kerülni, akkor ennek két óriási előnye lesz minden szociális állameszme felett.

Először az, hogy ez a rendszer az egyéni szabadság respektálásával sokkal jobban megfelel az emberek egy mélyen fészkelő ösztönének, mely külső korlátokat nem szívesen tűr meg és a melynek kielégítése nélkül az emberi boldogságot is nehéz elképzelni. Másodsor az, hogy ez a rendszer aránytalanul jobban biztosítja az emberiség fejlődését, melyet eddig is az egyesek szabad tevékenysége, a kiválóbbak megjutalmazása vitt leginkább előre.

3. *A liberalizmus elmélete.*

A liberalizmust az imént a történet világánál fejtegettük. Nem mint elméletet állítottuk oda, de úgy a mint az idő k folyamán jelentkezett. Az eszmékkal is úgy vagyunk, mint a nemes érczcel, tisztán ritkán találjuk őket a világban s sok salak tapad hozzájuk egyéni és osztályérdek formájában, de értékük természetesen nem a salak szerint igazodik. Mert már kötelességünk a liberalizmus elveit az élet salakjából kiválasztani s őket tisztán egymagukra odaállítani, csak úgy lehet velük az elméletek terén operálni.

A fent előadottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a liberalizmus azt az irányt jelöli, mely az egyén lehető legteljesebb szabadságának biztosítását tűzte ki céljául. Azzal, hogy történetileg ez voltaképpen a középosztály egyéni szabadsága volt, most nem törődünk, a tiszta liberalizmus mindenkinek egyenlő szabadsága. Ennélfogva oda törekszük, hogy mindenki teljesen szabadon, önmaga legyen ura akaratának, hogy mindenki önmaga viselje a felelősséget tetteinek jó vagy rossz következményeiért és személyes szabadságában csak annyiban korlátoztassék a társadalom által, hogy saját szabadságának kifejtése által mások hasonló szabadságukban sérelmet ne szenvedjenek. Ezért szerinte a társadalom nem kényszeríthet senkit, hogy tegyen valamit, vagy eltűrjön valamit, csak akkor, ha cselekedetei és tényei másoknak kárt okoznak. A mi csak őt magát érinti, abban függetlensége abszolút természetű. A régi liberális doktrína ebből azt a következtetést vonta le, hogy az állam nem kényszeríthet senkit, hogy másnak jót tegyen, másért áldozatot hozzon, szerinte a társadalom hatásköre véget ér akkor, ha megakadályozta, hogy valaki mással rosszat követhessen el. A jelzett körön belül a társadalom mindenkivel egyformán bánik el a teljes *jogegyenlőség* alapján, mely jogegyenlőség természetesen csak akkor bír értékkel, ha a *jogbiztonság* járul hozzá. A szabadság megóvása céljából a

liberalizmus a *demokratikus* államformát honosítja meg, hogy az, mi mindenki érdekében áll, az összesség által tartassék fenn, sőt beleviszi a demokratikus szervezetet az igazságszolgáltatásba is — az esküdtbírók útján — és a közigazgatásba is, decentralizált autonóm szervezetek létesítése formájában. A liberalizmus továbbá, az egyének szabad fejlődését tartván szem előtt, eminenter *progresszív*, mert az egyének mindenkori életszükségleteihez kell simulnia és végül teljesen békés irányú, mert az egyének jóllétét, biztonságát tartotta szem előtt, felismerte

... how wide the limits stand
Between a happy and a splendid land

és teljességgel nem törődik azzal, hogy valamely állam kifelé milyen szerepet játszik, ha csak polgárai biztonságban vannak. Ezekben csúcsosodnak ki körülbelül a tiszta liberalizmus alapelvei, bár — ismételten elismerjük — a gyakorlatban a liberális államférfiak majdnem minden elv ellen vétettek egyszer-mászor többnyire a középosztály érdekében, mely nagyobb intelligenciájánál fogva a demokratikus szervezet mellett könnyen magához ragadhatta a hatalmat és azt saját érdekében használta ki, ily irányban gyakorolván befolyást a vezető államférfiakra is. A liberalizmus tehát elismer bizonyos korlátokat és azokat ott keresi, a hol valaki saját szabadságának élvezetében mások hasonló szabadságát korlátozza. A hibát a liberalizmus, nézetünk szerint, akkor követte el, a mikor ezeket a korlátokat pusztán a mások fizikai hatalmának túltengése ellen való védekezésben kereste, a mikor is az egyéni szabadság más által, mint a büntető törvénykönyv és bizonyos rendőri szabályokkal alig lett volna korlátozható. Ez a felfogás túlságosan szűk. Vaknak kell lennie, ki nem látja, hogy ez az egyoldalúan felfogott egyéni szabadság is korlátozza mások szabadságát, kivált gazdasági téren, hol az erősebbeknek nagyon is sok eszköz áll rendelkezésükre, hogy a gyengébbek felett a modern rabszolgaság egy nemét alapítsák meg. A kár nem ott kezdődik, hol valaki könnyű vagy súlyos testi sérülést szenved, ugyanolyan, sőt nagyobb a kár, ha az erősek kihasználják hatalmukat és erejüket, hogy a gyengébbeket igazságtalan adórendszerrel kiszipolyozzák, ha oly drágává teszik számukra a nevelést, hogy egyenlő feltételek mellett nem konkurrálhatnak a kedvezőbb sorban levőkkel, ha munkaidő s munkabér dolgában aknázzák ki a gyengéket s i. t. A liberalizmus épen mivel mindenkinek egyenlő szabadságára törekszik, ezekkel az állapotokkal meg nem alkudhatik és ha

megalkudott vele, hibásan tette ezt. A liberalizmus, ha tisztultan fogjuk fel, nem tûrhet osztályállamot, sem a felső osztály, sem a középosztály, sem az alsóbb osztály államát, s azért kötelessége a gazdaságilag gyengéknek védelmét magára vállalni azon károk ellen is, melyet a gazdaságilag erősebbek okoznak nekik. A gazdasági szabadság elvét így keresztültörtéri a nagy szociálpolitikai elv: bizonyos handicap terhet kell az erősebbekre rakni és bizonyos terhet a gyengéktől elvenni, hogy egyenlő feltételek mellett, egyforma esélyek között indulhassanak neki a nagy életharcznak, melyben egyéniségüknek méltó helyet küzdhetnek ki maguknak.

Ezt az elvet előbb-utóbb a liberalizmusnak is el kell ismerni és ezzel korántsem válik hűtlenné önmagához, csak kiterjeszti azon elvet, hogy a gyengéket a mások által okozott károk ellen megvédi, a direkt fizikai károktól az indirekt gazdasági károkra is. Az osztály előítéletekben felnövekedett liberalizmus is már mindinkább erre a felfogásra jut és önfentartási ösztöne hozza magával, hogy erre a felfogásra térjen át, mert a jövő liberalizmusa vagy *szociális* liberalizmus lesz, vagy egyáltalában elpusztul. Óriási társadalmi bajok is mindinkább ez irányba terelik. Stein Lőrincz ditbyrambokban énekelte meg a kolerát, mely az emberekben felkeltette azt a tudatot, hogy csak az összesség gondoskodása mentheti meg az egyeseket, és ugyanígy beszélhetnének azokról az óriási gazdasági harcokról, melyek ríktó színekben demonstrálják az alsóbb néposztály nyomorát és oly részvétet keltene, mely utóvégre is oda fog vezetni, hogy a jelen állapotok türbetlenségét mindenki be fogja látni.

Azzal, hogy a liberalizmus kereteit megtöltjük szociálpolitikai eszmékkal, a liberalizmus tartalmilag is nyerni fog. A mit eddig a liberalizmus folyományaként elismertünk, az többnyire negatív természetű elv volt. Nem túrni korlátokat az egyéni szabadság, a gazdasági szabadság ellen, nem viselni háborúkat, nem állni útját a haladásnak, az mind csak negatív értékű dolog, sőt a hatalom demokratikus kezelésének, a jog-egyenlőség biztosításának munkája is inkább formai természetű volt és annak biztosítását célozta, hogy bizonyos dolgok ne történhessenek meg. A liberalizmus így egy bizonyos keretet alkotott, melyből sok minden ki volt zárva, de a melynek magában tartalma alig volt, ezt a tartalmat az egyesek teljesen szabad tevékenysége adta meg neki. A liberalizmus ezért nem

képezte garanciáját annak, hogy az abszolút jót el fogja érni, de akadályát annak, hogy az abszolút rosszra forduljon a dolog. Ez érthető. Sohasem tudjuk egész biztosan mit akarunk, de nagyon is jól szoktuk tudni, mit nem akarunk. A változás vágyának be kell állania, mihelyt világos lesz, hogy az egyének szabad tevékenysége nem ad kielégítő tartalmat a keretnek, hogy a cél, az emberek jólléte, melyet az egyének szabadsága *nélkül* el nem képzelhetünk, *egyedül* ezzel még mindig nincs elérve, sőt a *lehető legjobban* sincs elérve. Eddig csak azt tudtuk, mit kell kerülni. De:

What to avoid does not great knowledge need
But what to follow is a task indeed.

És ezért felmerül a kérdés, milyen legyen a modern szociálpolitikai liberalizmus pozitív tartalma?

4. A szociális liberalizmus.

A régebbi liberális politika hiányain az a kár és szenvedés, melylyel az erősebbek a szabad verseny mellett a gyengébbeket sújtották, az az intézményes elnyomás, melyben a gazdagok gyakran kiszipolyozták a szegényeket, az az egyenlőtlenség, mely a külső segédeszközökkel bőven ellátott gazdagok és az előmenetelükben és haladásukban minden külső segédeszköz nélkül önmagukra utalt szegények életkonjunkturái között fennáll, kétségtelenül széles rétegekben felkeltették azt az érzetet, hogy ezeken a bántó igazságtalanságokon segíteni kell. E célból a régi liberalizmus, mely a közvetlenül okozott kár meggátlásán kívül semmi más befolyást az egyéni életbe meg nem tűr, csak két eszközt tudott ajánlani: a gyengék tömörülését és a jótékonyt. Elegendő-e ezek az érintett bajok csökkentésére?

A tapasztalatok mutatják, hogy nem. A munkáselem tömörülése terén Angolország fényes eredményeket ért el, de a szociális bajokat velük teljesen el nem enyészthette. Már magok azok a harcok, melyek a tömörült munkások és a munkaadók közt kifejlődtek, és a melyek nem az ügy igazsága, de pusztán a gazdasági nyers erő szerint dőltek el, távol állnak attól, hogy az eszmény szempontjából kielégítőnek mondathassanak. Ez a gazdasági ököljog egy neme. Ehhez járult, hogy a tömörülés bizonyos áldozatokat kívánt meg, melyre a legszegényebbek megint képtelenek voltak, úgy hogy magában az alsóbb rendben ismét rendek képződtek. Nagyobb

sztrájkok alkalmával előfordult, hogy a tömörült munkások a szakszervezetektől kapott anyagi támogatásból megélték ugyan, de a segédmunkások, kik szegénységüknél fogva nem tömörülhettek és nem gyűjthettek tartalékot sztrájk esetére, egyenesen az éhenhalásnak voltak kitéve, mert a sztrájk következtében az ő foglalkoztatásukat is be kellett szüntetni. Végül fenforog az a veszély, hogy a munkásokhoz hasonlólag a munkaadók is szervezkednek, a mikor a harc közttük megint egyenlőtlennek válik. Ez úton tehát lehetséges haladást elérni, de teljes szaná-lását a bajoknak nem.

Viszont nem várhatjuk a baj orvoslását a jótékonyságtól sem. Az a szép szó, mely szerint: *la Charité doit être le chemin, qui mène à l'équité*, nem lesz soha kellő orvosság. A jótékonyságnak már fogalma hozza magával, hogy mindig rendszertelen és ha a különböző jótékonysági egyesületeknek működését szerveznők is — mire égető szükség volna — a jótékonyság még mindig csak bizonyos bajokat orvosolhatja. Enyhíthetné a szegénységet, a nyomort, kiképezhetne itt ott egy tehetséges szegény gyermeket, de a bajok legnagyobb része fönmaradna.

Nincs tehát más mód, minthogy a jelzett körön belül a leghatalmasabb szervezet, az állam nyúljon közbe és mindig figyelemmel arra, hogy az egyéni szabadság korlátozása veszélyes és káros volna a szabadságnak a gyengébbekre való káros hatását enyhítse. Ha ezt következetesen viszi keresztül, el fog érni arra a pontra, hogy azok, kik ma segédforrásokkal nem rendelkezvén teljes meztelenségükben nem konkurrálhatnak a gazdagokkal, kik az élet küzdelmébe tetőtől-talpig felvértezve mennek bele, versenyképesekké fognak tétetni, a nélkül, hogy az egyesek egyéni szabadsága, önrendelkezési joga, sérelmet szenvedne. E cél elérésére azonban az államnak közvetlenül támogatólag kell fellépni a szegények érdekében. Ennek a liberalizmus keretén belül is beláthatatlanul tág tere van.

Általános szólalomokkal itt kevésre jutunk és azért legyen szabad néhány szóval kiterjeszkednem, néhány példával illusztrálnom a liberalizmus szociálpolitikai programját. Ott van mindenekelőtt a népoktatás. A kötelező iskolalátogatások behozatala mindenkor *par excellence* liberális követelmény volt, bár bizonyos kényszer rejlik benne. Az elemi iskoláztatás azóta a gyermekeknek állami költségen való részbeni felneveltetésévé lett. Ebből a szempontból az állam nagyon sokat tehet, hogy

tanterv alkalmas beosztásával a gyermekeket tényleg azon szellemi fegyverek birtokába juttassa, melyekre az életben szükségük lesz. E téren azonban a kezdet kezdetén vagyunk. De sehol sincs megírva az sem, hogy az állam gyermeknevelési kötelessége megszűnik, ha a tanulók egy népiskola hat osztályát elvégezték. Továbbképzésükről is kell gondoskodni és semmi sem zárja ki azt, hogy az állam a tehetséges szegény tanulók egy részét minden évben saját költségén képeztesse ki abban, miben tehetségük van. Viszont alkalmazzanak szigorú mértéket a vagyonosak gyermekei képességeinek megítélésében. Mindez nagy mértékben kiegyenlítené az esélyeket gazdagok és szegények között, a nélkül, hogy az egyéni szabadságnak sérelmet kellene szenvednie. A *közegészségügy* terén az állam szigorú építkezési rendszabályokkal egyenesen kényszerítheti a háztulajdonosokat arra, hogy a szegényebb osztály legalább higiénikus szempontból rosszabbul ne lakják, mint a vagyonos osztály. A gyógyszerek magas árának leszállítása a mostani privilegizált gyógyszerügyi rendszer megszüntetése útján, kellő számú orvosnak az ország egész területén való szétosztása, kórházak létesítése, esetleg a nagyon magas temetkezési költségeknek az állam vagy község számlájára való átvétele megannyi intézkedés, mely az alsóbb osztályok helyzetét kiegyenlíti a vagyonos osztályok helyzetével. Az *igazságügy* terén a kis pörök költségei leszállítandók, mert ma sok esetben a perköltségek akadályozzák meg az embereket, hogy joguk bírói elismertetésére folyamodjanak. A szegényeknek ingyenes jogvédelméről való gondoskodás a liberalizmusnak is egyik főkövetelménye. A *mezőgazdasági politika* terén majdnem felesleges sok szót vesztegetni a birtokok megkötésének igazságtalan voltára. Ez annál inkább érezhető, mivel nálunk a kötött birtok legnagyobb részét óriási latifundiumok képezik. A tulajdonképeni baj a latifundiumok nagyságában rejlik, hogy megvannak kötve, az csak súlyosítja a bajt és megnehezíti az orvoslását. A járadékirtok intézményét, a törzsöröklési rendszert s mindazokat a rendszabályokat, melyeket konzervatív és agrárius részről vetettek fel a kisbirtokosok helyzetének erősítésére, szintén nem ítélnénk el feltétlenül a liberalizmus szempontjából, ha a szegény birtokos osztályt velük megmenthetjük a zülléstől, hibás a kisbirtok szabad forgalmának korlátozása csak ott lesz, hol arra használják ki, a mezőgazdasági munkásokat az által, hogy törpe birtokot adnak nekik, úgyszólván röghöz akarják kötni. Az *adóügy*

terén ma már a régi iskolához tartozó legdoktrinairebb politikusok is alig tagadják a progresszív adóknak jogosult voltát. Régebben találtak olyanok, kik ebben az egyenlő teherviselés elvének sérelmét látták, ma úgyszólván mindenki elismeri, hogy a teherviselési képesség a vagyon nagyságával progresszióban halad. A progresszió elve lehetőleg minden adónemre kiterjesztendő. A fényűzési adók ellen liberális részről felhozott ellenvetések szintén nem alaposak. Semmi ok nincs rá, hogy az állam a fényűzésnek adóprivilegiumot adjon. Az *ipar* terén különbséget kell tenni azon rendszabályok között, a melyek a kézműiparost versenytársaitól egyszerűen megakarják szabadtani, és azok közt, melyek a kézműiparost versenyképesebbé teszi. Az előbbiek ellen a liberalizmus joggal küzd, az utóbbiakat támogatnia kell. Az iparfelügyelet megjavítása első rendű követelménye a liberalizmusnak. A női munka szabályozását, az iparban foglalkoztatott gyermekek védelmét ma már liberális szempontból is alig támadja valaki. El fog jönni az az idő, mikor az állam bérminimumok megállapításával, munkaidő szabályozásával s hasonló intézkedésekkel fogja elejét venni a munkások kizsákmányolásának. E téren — nem nálunk, de különösen Ausztráliában — már igen messzemenő állami beavatkozási kísérletek történtek a munkásosztály védelmére és az a tudat, hogy az ilyen intézkedések szükségesek, annyira elterjedt, hogy senki egyéni szabadságának korlátozását nem érzi abban, hogy az állam őt visszatartja a munkások kiszípolozásában. Azért elég tere nyílik mindenkinek, hogy egyéni erőit fokozza és fejleszse és magának képességeihez méltó helyet szerezzen a társadalomban. Egyáltalában az ausztráliai államok e téren sok tanulságot nyújtanak. Ott desztillálják számunkra azokat a politikai igazságokat, melyek egyszer a világ többi részének orvosságul vagy méregül fognak szolgálni. És ott szolgáltatják a legfényesebb bizonyítékot arra, hogy egyáltalán nincs szükség az egész közgazdaság államosítására, az államnak e nélkül is elég eszköz áll rendelkezésére, hogy a szegényeken segítsen, a bántó egyenlőtlenséget szegények és gazdagok közt kiegyenlítsen és az Európában oly egyoldalúlag életbe léptetett liberalizmus hibáit megjavítsa, nem a liberalizmus feladásával, de annak tökéletesítésével és kiegészítésével.

5. Konklúzió.

Összegezzük fejtegetéseink eddigi eredményét. Láttuk, hogy liberalizmus miként küzdötte fel magát fényes pozícióba azal, hogy lerombolta az emberi szabadság útjában álló korlátokat és hogyan sülyedt az emberiség apprecziációjában, a mikor arra lett hivatva, hogy pozitívet alkosson. Láttuk, hogy a liberalizmus sülyedésének két oka van, mely magában hordja orvosszereit is. Ez okok elseje az, hogy a liberalizmus nem belső tartalmánál fogva, de a történeti fejlődés folyamán, bizonyos adott históriai konjunktúrák között, egy erősen feltörő osztály, a középosztály érdekeivel forrt össze, mely kihasználta a liberális eszméket saját egyoldalú érdekeinek biztosítására. Azokat a hibákat, melyek a liberális elméletekbe ennek következtében becsúsztak, ki kell küszöbölni, hogy a liberalizmus azzá váljon, a minék azok a fenkölt szellemek, kik azt megkonstruálták, akarták. A második ok az, hogy az elmélet terén is a liberalizmus túlmereven vitte keresztül az egyéni szabadság biztosítására irányuló és magukban véve bizonynyal helyeslendő törekvéseket, a mikor az egyéni szabadságnak csak ott állított korlátokat, hol a szabadsággal való élés mások fizikai létét vagy jóllétét sértette, ott azonban nem, hol az mások gazdasági jóllétére gyakorolt káros befolyást

Fejtegetéseink további során arra a meggyőződésre jutotunk, hogy a szocializmus azzal, hogy az államnak mindennapi életünk szabályozására kiható hatalmat ad, oly súlyosan sértő volna egyéni szabadságunkra nézve, hogy abban személyes jóllétünk, jólérzésünk biztosítását ép oly kevésbé találhatnák meg, mint bármely más rendszerben, mely zsarnokilag beleavatkozik magánügyeinkbe. A szocializmus ezért alapelvénél fogva sértő jóllétünkre, a liberalizmus csak hibáinál fogva, oly hibáknál fogva, melyek egyenesen a liberalizmus ellen lettek elkövetve és a melyek mindenesetre kiküszöbölhetők.

A szocializmus az emberszeretet nagy jelszava alatt támad, — most szabadságszeretőnek mutatkozik, hogy megnyerhesse a hatalmat, de megszűnnék az lenni, mihelyt hatalomra jutott. A liberalizmus a szabadságszeretetet hirdeti, de emberszeretőbbé kell válnia, hogy megtarthassa a hatalmat, mely kezéből már-már ki kezd siklani. E célból meg kell

tölteni a liberalizmus üres kereteit pozitív szociálpolitikai tartalommal. A liberalizmusnak csak úgy van jövő je, ha gazdasági téren fölveszi a gondoskodást a gyengék, szegények és elnyomottak érdekében és soha sem felejtí el, hogy az éhező ember természetén alapuló jogot formálhat jóllakott embertársainak kenyerére.